

Pospíšil, Ivo

Nezbytí metodologické návaznosti, aneb, Poněkud vyprázděná gramatika

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. X, Řada literárněvědné slavistiky. 2001, vol. 50, iss. X4, pp. 141-143

ISBN 80-210-2552-2

ISSN 1212-1509

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/103106>

Access Date: 06. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

NEZBYTÍ METODOLOGICKÉ NÁVAZNOSTI aneb Poněkud vyprázdněná pragmatika

Úsilí nových generací literárních vědců překonávat dominanci imanentních metod a smysluplně se vklínit do nového, hluboce rozvrstveného post-strukturalistického směřování je hodno sympatie a bedlivé pozornosti: jde jistě o fenomén generační, ale také a především o jiný způsob uvažování o literatuře, zjevně spjatý s tlakem okolního, stále praktičtějšího, bezprostředně až brutálně praktického světa. Je v tom cosi z nutkavosti neustálých dotazů dítěte „proč?“, dospějí nejprve odpovědí, pak se zamyslí a většinou neví jak dál a pak si svou neotřesitelnou pozici racionalizuje tím, že dítě říká nesmysly, protože je ještě malé. Dítě vskutku dospěje a přestane se takto veřejně ptát už kvůli společenské etiketě: někdo si však otázky podrží a snaží se je jazykem, který si osvojil (např. vědy, umění nebo politiky) řešit, odpovídat na ně, jiný však na ně zapomene. Základní metodou takového v dobrém slova smyslu „dětského“ tázání je nesamozřejmost zkoumaného objektu, jeho vyvazování z automatismu a rutiny, pohlížení na něj jakoby poprvé. Tento způsob nahlížení charakterizovali ruští formalisté jako ozvláštňování (ostranění) a označili jej za hlavní znak umění vůbec. Zdá se, že je to i dominantní rys vědeckého uvažování. Jde jen o to, jak dlouho zůstaneme v oné pozici údivu, nesamozřejmosti viděného a jak brzy z toho vyvodíme *praktické* důsledky. To – jak se zdá – je stěžejním problémem knihy *Zoltána Rédeyho Pragmatika básnického tvaru* (Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, Ústav literárnej a umeleckej komunikácie. Nitra 2000).

První kapitola práce nazval autor *Morfológia poézie* a již v podtitulu navrhuje řešení: „od syntaktiky k pragmatice“. V úvodu vytyčuje svůj úkol a ve smyslu obratu k pragmatickému aspektu poezie využívá Morrisovy definice pragmatiky jako vědy o vztahu znaků k jejich interpretům a odděluje ji tak od pragmatismu (mnohem zajímavější by však bylo najít mezi nimi motivovaný vztah). Celkově se autorův přístup vyznačuje odmítnutím metodologické jednostrannosti strukturalismu, který buduje především na morfologických prvcích a uniká mu příčinná logika skladebnosti systému: „Paradox tohto fenoménu sa ukazuje už aj v tom, že pri recepcíom zlyhaní, ‚zadržávaní‘ si čitateľ väčšinou ani neuvvedomuje, že tieto ťažkosti, ktoré ho odrádzajú od ďalšieho čítania, vyplývajú práve z faktu formy-tvaru...“ (s. 10). Ukazuje na to, že při recepci poezie si čtenář či posluchač některé

verše pamatuje, jiné však nikoliv (S. Chalupka kontra J. Holly). Morfologie básnické výpovědi, tedy uspořádanost slovesného projevu v básnickém tvaru, je zároveň zrcadlením uspořádanosti vědomí, resp. obrazu reality a světa v básníkovi a našem vědomí současně (dříve se tomu říkalo denotace a konotace). Již na samém počátku své studie tak Rédey otevřel řadu problémů, na něž – jak se ukáže – nenašel již čas a místo: jedním z nich je právě zmíněný vztah uspořádanosti artefaktu k vědomí tvůrce a recipienta – tím se totiž nejvýrazněji staví proti klasické strukturalistické depsychologizaci.

Úvodní partii si Rédey uvolnil cestu k další kritice strukturalismu, spíše bych však řekl tzv. strukturalismu: říká mu jakobsonovský (s. 19); jinde píše o Proppově Morfologii pohádky či Lotmanově Stručně uměleckého textu a uvádí vrocení slovenských překladů, aniž si asi uvědomil, že z Lotmanových děl je mu asi tematicky nejbližší Analýza básnického textu (Analiz poetičeskogo teksta, 1972), aniž však na ni odkazuje. Celkově mám dojem, že autor nezvládl materiálově ani jazykově, tj. v originále, řadu podstatných knih, nezbytných pro tak razantní a obecné závěry. Nevím, jak autora napadlo spojit Michaila Bachtina se strukturalismem, měl by si jej lépe přečíst: „Nebolo to inak ani v prípade M. Bachtina, u nás azda najpopulárnejšej osobnosti východného strukturalizmu“ (s. 19); mimochodem první slovenská konference o Bachtinovi se konala – pokud si to jako její účastník dobře pamatuji – již roku 1989 (sborník vyšel o rok později). Problém Rédeyho kritiky strukturalistického pojetí básnického díla totiž spočívá v tom, že si sám vytvoří svůj vlastní strukturalismus, totiž jakési jeho abstraktní jádro, které pak kritizuje. Jestliže vytyká strukturalismu posedlost exaktností, dokonalostí, měřitelností a počitatelností, připsuje mu již vlastnosti pečlivé filologické metody, z níž imanentní metodologové mnoho a rádi – i když často skrytě – přejímali; současně při posuzování strukturalistického pojetí verše nelze opomenout nejen zmíněnou knihu Lotmanovu, ale především versologické práce českých strukturalistů, dva brněnské konferenční sborníky z teorie verše ze 60. let, práce Hrabákovy (z 30. let) a Jiřiho Levého (z 60. let); z Hrabáka se tu uvádí jen učebnicový Úvod do teorie verše, z Mukařovského nic, z Levého také nic, z Lotmana již zmíněná kniha, z Červenky také nic, nemluvě o totální absenci světové (i strukturalistické)

teorie verše (desítky sborníků, mezinárodních konferencí, ruská versologická škola apod.). Určitá svinutost, uzavřenost do sebe, koncentrace na slovenské práce a slovenské prostředí (M. Bakoš; i citovaná Zelenkova studie o manuskriptologii vyšla vlastně v nitranském sborníku, z českých překladů jsou citováni Curtius a Heidegger) je nápadná. Je možná, ale pak nelze z takové práce vyvozovat závěry obecnější povahy: jiná věc je materiál výzkumu (slovenská poezie, Hviezdoslav, Hollý), jiné je jeho metodologické pozadí.

Návíc si autor neujasní pojmy, s nimiž běžně operuje od prvních řádků: forma – tvar – struktura. Užívá jich promískue, v různých spojeních (forma-tvar, tvarová struktúra), někdy je nahrazuje slovem „morfológia“, takže není jasné, proč je užívá všechny, když jsou to pravděpodobně v jeho pojetí různá pojmenování téhož jevu (nebo nikoli?); chybí tu tedy přesné vymezení objektu zkoumání, jak je vyznačeno v titulu práce. Zcela s autorem souhlasím, že strukturalistické pojetí básnického tvaru (F. Wollman, druhdy profesor bratislavské a brněnské univerzity, tomu říkal „eidos“) je nedostatečné, ale nevytýkejme strukturalistům dětinskou nevědomost: samozřejmě že věděli o psychologii, recepci atd., stejně jako H. Taine jistě chápal artefakt a literární proces složitěji než jako proslulou triádu race, moment, milieu; oni však přesně vymezili to, co je zajímavé, a to, co – fenomenologicky řečeno – uzávorkovali; to však neznamená, že si věci v závorce nebyli vědomi. Řekněme, že jde o pracovní schéma a tzv. normální podmínky, které známe například ze školské chemie nebo fyziky (uvádí se „za normálního tlaku a teploty“). Proto bylo už nejednou řečeno, že strukturalistická analýza připomíná nikoli operaci, ale spíše pitvu, tedy analýzu nehybného, „mrtvého“ předmětu; to však neznamená, že by si strukturalisté neuvědomovali „život“ artefaktu. Právě uvést artefakt do pohybu je cílem kritiků strukturalismu: teoreticky se jim to daří (přesně uvádějí, co strukturalistům chybí), v praxi je to však poněkud horší.

Tu Rédey v druhé kapitole *Pragmatická motivovanost básnického tvaru* vniká do sféry metodiky a zase správně uvádí deziluzi a odcizení žáků nucených rutinně rozebírat verše, počítat stopy apod. (s. 98); uniká jim však účel, uzpůsobenost k něčemu (s. 99), tedy funkčnost formy. Ale to snad nemůže vytykat strukturalismu, v němž jsou struktura a funkce neoddělitelné, ale spíše školské praxi. Proti strukturalistické synchronii zavádí diachronii: způsob, jakým se vyhnout této žákovské depresi, je útok do minulosti. Vyložíme tedy žá-

kovi dějiny verše neboli, jak říká autor, „vývinovo-genetický aspekt básnického tvaru“, tedy postaru vývoj, evoluci, prostě historickou poetiku. Jistěže se žák rád doví o tom, co byl hexamet a jak vznikal a fungoval; mám však vážné pochybnosti, že mu to pomůže najít současný vztah k textu; vysvětlí mu to, proč Hollý psal, jak psal, ale na papíře, odtržený od orálních nebo pohybových realizací, zůstává text zase jen smutně osamělý: historie jej neoživí. Pod módním pseudo-terminologickým balastem se k nám vrací stará dobrá kulturněhistorická metoda. Nic proti ní – ale ona jistě není překonaním strukturalismu.

Autor nám na počátku slibuje nový, pragmatický přístup k básnickému tvaru, ale praktický výsledek je skromný: interpretační sonda do poezie Jána Hollého. Jinak řečeno: kniha o pragmatice básnického tvaru obsahuje z 237 stran pouze 25 stran vlastního předvedení autorovy metody. To ukazuje, jak je složité v praxi překonat tolikrát proklínanou strnulost a rutinérství starého strukturalismu, který asi věděl, proč si zkoumaný objekt raději umrtví.

Je zásluhou Nitranského týmu, že si kladl a klade otázky, jimiž systematicky a úspěšně překračuje hranice imanentních metod (F. Miko, Ľ. Plesník, T. Žilka a další); například studie z nich vyšlých V. Mikuly a P. Zajace dokázaly na konkrétním materiálu tuto omezenost prakticky a bez velkých gest překonat. V každém případě je teoretické překonání snazší než praktická realizace. Nehledě na kritický přístup uznávám, že v případě Rédeyho knihy jde o práci v zásadě přínosnou, sympaticky provokující, byť mi na ní někdy vadí poněkud idylický vztah právě k nitranským pracím; někdy se zase zdá, že se autor dobývá do otevřených dveří. Nedostatkem je však to, že frontální útok na strukturalismus není dostatečně materiálově podložen, že autor tento přístup překonal pouze v teorii a možná dokonce jen ve svých představách a že tu chybějí základní strukturalistické práce a přístupy. Snad také to, že si vypomohl staříčkou diachronií, historií: ostatně ani proslulá manuskriptologie není ničím jiným než obohacujícím návratem k předstrukturalistickým metodám.

Dostáváme se k dalšímu přínosnému bodu Rédeyho publikace: k problému návaznosti literárněvědných metod. Jestliže platí ještě i dnes alespoň v obrysech Hegelův dialektický zákon negace negace, je zřejmé, že se kritika strukturalismu musí v něčem vracet před něj, ale nemůže jej obejít, musí se dostat k nové hodnotě tím, že se dostane „nad něj“ a tím jej současně vstřebá. Ve vztahu k strukturalismu tento proces již po desetiletí – se

střídavými úspěchy – probíhá před našima očima. Rédeyho kniha je dalším stupínkem v tomto překonávání a usilování. Nutno totiž nejen přiznat nezbytlí metodologické návaznosti (jejíž součástí je kritika, polarita a překonávání starých metod), ale také nezbytlí inovaci, i když se nám většinou zdá, že „nihil novi sub sole“. V humanitních vědách

většinou nejde o razantní objevy, ale o obohacující návraty, při nichž je ziskem třeba jen jedno promile nového pohledu nebo změněného důrazu. I to je cenné a v tom je cenná i Rédeyho kniha o pragmatice básnického tvaru.

Ivo Pospíšil

